

Małgorzata Serafin
Akademia Górniczo-Hutnicza im. Stanisława Staszica w Krakowie
Biblioteka Główna

Zagadnienie określników formy w językach haseł przedmiotowych KABA i Biblioteki Narodowej

Streszczenie: *W artykule przedstawiono zagadnienie określników formy w języku haseł przedmiotowych KABA i języku haseł przedmiotowych Biblioteki Narodowej. Opisano funkcje określników formy w leksyce, strukturę ich haseł wzorcowych w słowniku, liczbę gramatyczną i części składowe. Przytoczono liczne przykłady ilustrujące podane informacje. Przeprowadzono analizę porównawczą zasad rządzących w obu językach.*

Słowa kluczowe: *określniki formy, język KABA, język haseł przedmiotowych Biblioteki Narodowej, hasła wzorcowe*

Wprowadzenie

Język haseł przedmiotowych jest językiem informacyjno-wyszukiwawczym. Jego leksykę stanowią wyrażenia języka naturalnego prezentowane za pomocą tematów i określników, które tworzą hasła przedmiotowe (czyli zdania). Hasła mogą składać się z samego tematu (są to hasła proste) albo z tematu i jednego lub więcej określników (są to hasła rozwinięte). Określniki same nie mogą stanowić zdań i występują w zdaniach tylko po temacie, są więc jednostkami syntaktycznie niesamodzielnymi. Pisane są zawsze małymi literami. Mają wyraźnie określone zasady stosowania, które mogą być różne dla odpowiednich kategorii tematów, po których te określniki występują.

Ze względu na funkcje określnika w opisie przedmiotowym można wyróżnić określniki rzeczowe (treściowe) i określniki formy (formalne). Z punktu widzenia łączliwości z tematami określniki formy można określić jako swobodne, czyli powszechnego stosowania i można je stosować po tematach jednej lub wielu kategorii.

Artykuł przedstawia zagadnienie określników formy w najważniejszych językach haseł przedmiotowych (jhp) w Polsce: jhp KABA i jhp Biblioteki Narodowej. Opisano funkcje określników formy w leksyce, strukturę ich haseł wzorcowych w słowniku, liczbę gramatyczną i części składowe. Przytoczono liczne przykłady ilustrujące podane informacje. W artykule przeprowadzono analizę porównawczą zasad rządzących w obu językach. Nie jest to analiza wartościująca, a jedynie ukazująca poszczególne rozwiązania dotyczące omawianego problemu.

Funkcja określników formy

Określniki formy wyrażają informację o sposobie prezentacji opisywanego dokumentu, jego cechach piśmienniczych, formie wydawniczej, postaci fizycznej i przeznaczeniu. Określniki prezentowane w artykułach słownikowych poprzedza się separatorem. W jhp KABA jest to podwójny myślnik (--), a w jhp BN pojedynczy (-).

Przykładami formy piśmienniczej mogą być:

jhp KABA	jhp BN
bibliografia encyklopedie mapy partytury podręczniki słowniki tablice	bibliografia encyklopedia mapy partytura podręcznik słownik tablice i wzory

Jeden dokument może zawierać treści o różnych formach piśmienniczych, np. biografia z załączoną wyczerpującą bibliografią lub książka, która jest podręcznikiem zawierającym zbiór map. W takich przypadkach należy do jednego dokumentu dać dwa hasła rozwinięte z odpowiednimi określnikami formy.

jhp KABA	jhp BN
Einstein, Albert (1879–1955) -- bibliografia Einstein, Albert (1879–1955) -- biografia	Einstein, Albert (1879–1955) - bibliografia Einstein, Albert (1879–1955) - biografia
Paleogeografia -- mapy Paleogeografia -- podręczniki	Paleogeografia - mapy Paleogeografia - podręcznik

Przykładem formy wydawniczej dokumentu jest czasopismo.

jhp KABA	jhp BN
Geologia historyczna -- czasopisma	Geologia historyczna - czasopisma

Za pomocą określników formy można podać informację o przeznaczeniu czytelnicy, np.

jhp KABA	jhp BN
podręczniki dla obcojęzycznych mapy dla dzieci	podręcznik dla cudzoziemców mapy dla dzieci

Określnik formy jest stosowany wtedy, gdy forma dokumentu pozostaje drugorzędym (po temacie) elementem opisu przedmiotowego.

Trzeba zaznaczyć, że dokumenty o tym samym przedmiocie mogą mieć różną formę a jednocześnie dokumenty w tej samej formie mogą prezentować różne przedmioty.

jhp KABA	jhp BN
Chemia -- poradniki Chemia -- encyklopedie	Chemia - poradnik Chemia - encyklopedia

Fizyka -- konferencje Matematyka -- konferencje	Fizyka - materiały konferencyjne Matematyka - materiały konferencyjne
--	--

Zmiana funkcji określników

Podział określników na określniki rzeczowe (treściowe) i określniki formy (formalne) nie ma charakteru rozłącznego. Funkcja określnika zależy bowiem od kontekstu jego użycia w haśle przedmiotowym. Dobrym przykładem ilustrującym ten problem w jhp KABA jest określnik mapy:

mapy

Określnik formy -- mapy stosuje się do map, zbiorów map i atlasów danego obszaru

mapy

Jako określnik rzeczowy -- mapy stosuje się do prac na temat map, zbiorów map i atlasów danego obszaru

jhp KABA	jhp BN
Polska -- mapy	Polska - mapy
Polska -- mapy -- konferencje	Polska - mapy - materiały konferencyjne

Innym sposobem zmiany zakresu treści danego określnika jest dodanie po nim w haśle przedmiotowym drugiego określnika. W jhp KABA np. określnik formy - bibliografia, zastosowany w haśle oznaczającym opracowanie krytyczne na temat bibliografii z zakresu biologii:

Biologia -- bibliografia -- historia i krytyka.

Podobnie jak w jhp BN takim przypadkiem jest sytuacja, kiedy określnik formalny podręcznik jest użyty np. w haśle:

Chemia - podręcznik - metody.

Hasło to oznacza metody używane w podręcznikach z chemii. Określnik - podręcznik zmienił tu znaczenie i stał się określnikiem rzeczowym, odwzorowując cechę przedmiotową, a nie formalną opisanego dokumentu.

Odsyłacze całkowite ogólne

Jako pozycje wyjaśniające, dotyczące poszczególnych typów określników formy w słowniku jhp KABA, wyodrębniono również odsyłacze całkowite orientacyjne (ogólne). Są oznaczone skrótem „zob.”. Zawierają teksty objaśniające metody tworzenia i zalecane formy określonych konstrukcji haseł rozwiniętych. Dodatkowo mogą odsyłać do haseł wzorcowych określników o zbliżonym znaczeniu, ale innych zasadach stosowania. Oprócz tego wskazują na kierunki poszukiwań określników adekwatnych do formy dokumentu. Tworzy się je wówczas, gdy w słowniku języka haseł przedmio-

towych istnieje zasada tworzenia haseł rozwiniętych o identycznej konstrukcji. Wyrażenia będące odsyłaczami orientacyjnymi ogólnymi nie mogą być hasłami wzorcowymi, są natomiast zwykle początkowym lub innym fragmentem hasła o określonej w nocie konstrukcji, np.

rozmówki [przymiotnik od nazwy języka]

zob. konstrukcje określnikowe typu: -- rozmówki [przymiotnik od nazwy języka] <-- OG> po nazwach języków i grup języków, np. Język francuski -- rozmówki angielskie

W słowniku języka haseł przedmiotowych określniki formy, jako określniki swobodne, prezentowane są w formie haseł wzorcowych, które posiadają wyraźne zaznaczony zakres stosowania w leksyce.

Struktura hasła wzorcowego określnika

Kartoteka haseł wzorcowych jest podstawowym źródłem informacji o słownictwie języka haseł przedmiotowych. Hasła wzorcowe mają ściśle określoną strukturę. Zawierają następujące elementy: terminy stanowiące ekwiwalenty hasła, system relacji z innymi hasłami, zakresy stosowania i funkcje, zasady łączliwości hasła z innymi jednostkami leksykalnymi, odsyłacze orientacyjne uzupełniające i noty uwag.

Termin przyjęty i ekwiwalenty

Na pierwszym miejscu występuje termin przyjęty do używania. Wszystkie jego synonimy i quasi-synonimy występujące w języku polskim połączone są z hasłem relacjami ekwiwalencji (w jhp KABA oznaczone „TO” – termin odrzucony, w jhp BN „NU” – nie używaj). Ekwiwalentem może być również drugi człon wyrażenia wieloelementowego przyjętego jako hasło wzorcowe, połączony z pierwszym członem spójnikiem lub przecinkiem.

jhp KABA	jhp BN
rękopisy TO Manuskrypty	wydawnictwa i rękopisy NU rękopisy

Relacje hierarchiczne i kojarzeniowe

Oprócz relacji ekwiwalencji w słownikach języków haseł przedmiotowych istnieją jeszcze relacje nadrzędności (w jhp KABA „TN” – termin nadrzędny, w jhp BN „TS” – termin szerszy) i podrzędności (w jhp KABA „TP” – termin podrzędny, w jhp BN „TW” – termin węższy) oraz relacje skojarzeniowe (w jhp KABA i w jhp BN „TK” – termin skojarzony). W jhp KABA określniki mogą być połączone relacjami hierarchicznymi i kojarzeniowymi tylko z innymi określnikami, np.

atlasy

TN wydawnictwa informacyjne

TK mapy

tabele, wykresy

W przypadku określników formalnych jhp BN tego typu relacje nie występują.

Odsyłacze orientacyjne uzupełniające

Bardzo istotne funkcje wyszukiwawcze i metodyczne spełniają odsyłacze orientacyjne uzupełniające. Wskaźnikiem odesłania jest skrót „zt.” Odsyłacze od określników wskazują na bliskie znaczeniowo inne określniki lub połączenia określników, np.

w jhp KABA:

źródła

zt. połączenie określników -- biografia -- źródła po nazwach osobowych do zbiorów lub pojedynczych dokumentów nieopracowanych umożliwiających badania nad historią życia tych osób

w jhp BN:

materiały konferencyjne

zt. określnik - zjazdy i konferencje

Zakresy stosowania określników

W hasłach wzorcowych określników najważniejszą częścią struktury są zakresy stosowania, które precyzują ich przeznaczenie. Podstawowe typy not stosowania to:

- A. oznaczenie stosowania bez żadnych ograniczeń (w jhp KABA „po nazwach pospolitych i własnych”, w jhp BN „po tematach wszystkich rodzajów”), np.

jhp KABA	jhp BN
Bibliografia określnik formy -- bibliografia stosuje się po nazwach pospolitych i własnych do spisów bibliograficznych dokumentów ich dotyczących	bibliografia określnik formalny - bibliografia stosuje się po wszystkich rodzajach tematów

- B. ograniczenie stosowania do odpowiednich typów nazw, np.

jhp KABA	jhp BN
Mapy określnik formy -- mapy stosuje się po nazwach pospolitych oraz po nazwach geograficznych	dokumentacja określnik - dokumentacja stosuje się po nazwach ciał zbiorowych i po tematach ogólnych

C. wyznaczenie kategorii tematów, po których można stosować określnik, np.

jhp KABA	jhp BN
podręczniki dla anglojęzycznych określnik -- podręczniki dla anglojęzycznych stosuje się po nazwach języków i grup języków	libretto określnik formalny - libretto stosuje się po tematach osobowych, po tematach z dziedziny muzyki i po nazwach poszczególnych utworów

D. opisanie konkretnych sytuacji, w których określnik wolno zastosować, np.

jhp KABA	jhp BN
katalogi po nazwach geograficznych określnik formy -- katalogi stosuje się po nazwach miast dawnych i miejsc wykopalisk, a w przypadku współczesnych nazw geograficznych stosuje się połączenie określników -- zabytki -- katalogi	konstytucje określnik - konstytucje stosuje się po nazwach państw oraz jednostek administracyjnych mających własne konstytucje

E. wskazania chroniące przed niewłaściwym użyciem określnika, w jhp KABA np. „Określnik formy -- słowniki polskie stosuje się po nazwach pospolitych i własnych z wyjątkiem nazw osobowych”.

Definicje i wyjaśnienia

Gdy wyłożenie zasad stosowania określnika wydaje się niewystarczające dla użytkownika, podaje się wyjaśnienie znaczenia terminu, który jest wieloznaczny lub specjalistyczny, np.

jhp KABA	jhp BN
katalogi tematyczne uporządkowane wykazy utworów muzycznych z załączonymi incipitami a czasem także zakończeniami tekstu muzycznego	dokumentacja = dokumentacja techniczna i archiwalna

Informacje o cytowaniu określników

Oprócz tego w słowniku jhp KABA uwzględnia się informacje o cytowaniu określników w innych hasłach wzorcowych, dotyczące rozwiązań metodycznych. Uwaga umieszczana przy wymienionym określniku przyjmuje formę „Użyto w rekordzie”, np. spisy

Określnik formy -- spisy stosuje się po nazwach pospolitych i własnych do spisów porządkujących alfabetycznie lub w inny sposób nazwiska, adresy oraz inne informacje o osobach, instytucjach itp.

Do spisów podających nazwiska osób bez adresów i innych danych stosuje się określnik -- rejestry.

Użyto w rekordzie rejestry.

rejestry

Określnik formy -- rejestry stosuje się po nazwach pospolitych i nazwach własnych, z wyjątkiem osób i tytułów dzieł, dla spisów bez dodatkowych danych.

Do spisów podających dane stosuje się określnik -- spisy.

Użyto w rekordzie spisy.

Liczba gramatyczna i elementy składowe określników

Większość określników w jhp KABA występuje w liczbie mnogiej, np. -- albumy, -- atlasy, -- podręczniki. W jhp KABA tylko jeden określnik posiada równoległe liczbę pojedynczą i mnogą: -- biografia, -- biografie.

jhp KABA	jhp BN
albumy atlasy podręczniki	album atlas podręcznik

Natomiast w słowniku jhp BN określniki mają przede wszystkim liczbę pojedynczą, np. - album, - atlas, - podręcznik. Określnik - biografia, podobnie jak w jhp KABA, występuje w liczbach: pojedynczej i mnogiej.

jhp BN

biografia (e)

określnik - biografia (-e) stosuje się po wszystkich rodzajach tematów

jhp KABA

biografia

TO Autobiografia

Historia życia

Życiorys

Określnik formy -- biografia stosuje się po nazwach osobowych, do prac biograficznych lub autobiograficznych, niezawierających studiów na temat twórczości.

biografie

TO Historie życia

Życiorysy

Określnik formy -- biografie stosuje się po nazwach pospolitych i własnych (z wyjątkiem nazw osobowych) do zbiorów biografii. Określnik formy -- biografie stosuje się również po nazwach dziedzin grupujących liczne profesje, np. Sztuka -- biografie

Konstrukcje określników

W językach haseł przedmiotowych jako określniki formy występują przede wszystkim pojedyncze rzeczowniki. Określniki mogą również mieć postać rzeczownika z przymiotnikiem, np.

jhp KABA	jhp BN
katalogi aukcyjne bibliografia zawartości wydawnictwa humorystyczne	mapy turystyczne baza danych materiały konferencyjne

W jhp KABA przymiotnik w określniku formy może oznaczać cechy etniczne, językowe lub państwowe rzeczownika, np. -- słowniki angielskie, modlitewniki łacińskie, rozmówki bułgarskie.

Określniki wieloelementowe

Stosuje się również określniki dwuczłonowe, czyli podwójne, składające się z dwóch rzeczowników z łącznikiem „i”, np.

jhp KABA	jhp BN
zadania i ćwiczenia lektury i wypisy adaptacje filmowe i telewizyjne	tablice i wzory statuty i regulaminy konkursy i festiwale

Niektóre z nich dla określonych kategorii tematów można stosować w formie tylko jednego członu. W jhp BN np. po tematach z dziedziny gospodarki określnik - konkursy.

Połączenia określników

W leksyce jhp KABA występują stałe połączenia określników formy, np.

czasopisma -- bibliografia

TO Bibliografia czasopism.

TO Bibliografia wydawnictw seryjnych

Połączenie określników formy -- czasopisma -- bibliografia stosuje się po nazwach pospolitych i własnych w odniesieniu do bibliografii czasopism związanych z tematyką hasła

biografie -- słowniki

TO Słowniki biograficzne.

Połączenie określników formy -- biografie -- słowniki stosuje się jako określnik formy po nazwach pospolitych i nazwach własnych, z wyjątkiem nazw osobowych, do słowników biograficznych

Te stałe połączenia używane są w znaczeniu kilkuelementowych wyrażień: bibliografii czasopism i słowników biograficznych, na co wskazują terminy odrzucone.

Zakończenie

Rozwiązania metodyczne obu języków haseł przedmiotowych kierują się podobnymi zasadami. Można zauważyć, że w przypadku określników formy jhp KABA posiada bardziej rozbudowane hasła wzorcowe, większą liczbę ekwiwalentów, relacje hierarchiczne i kojarzeniowe oraz bardziej szczegółowe noty w zakresach stosowania. Reguły rządzące używaniem określników formalnych w jhp BN są za to bardziej przejrzyste i zdecydowanie prostsze.

Doniosłość znaczenia określników formy określa funkcja, jaką pełnią one w katalogach przedmiotowych bibliotek. Informują bowiem użytkowników o sposobie prezentacji opisywanego dokumentu, jego cechach piśmienniczych, formie wydawniczej i postaci fizycznej, a także o przeznaczeniu czytelniczym.

Ich rola jest, więc bardzo ważna, dlatego tym bardziej należy zwracać uwagę na przestrzeganie istniejących zasad ich stosowania w toku katalogowania przedmiotowego i dbanie o adekwatne ich używanie w stosunku do opisywanych dokumentów.

Bibliografia:

1. GŁOWACKA, T. *Analiza dokumentu i jego opis przedmiotowy*. Warszawa: Wydaw. SBP, 2003. ISBN 83-89316-09-9.
2. GŁOWACKA, T. (red.) *Język haseł przedmiotowych KABA. Zasady tworzenia słownictwa*. Warszawa: Wydaw. SBP, 2000. ISBN 83-87629-54-5.
3. GŁOWACKA, T. *Kartoteka wzorcowa języka KABA. Stosowanie w katalogu przedmiotowym*. Warszawa: Wydaw. SBP, 1997. ISBN 83-85778-77-2.
4. GŁOWACKA, T. Określniki w języku KABA. *Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej* 2002, nr 1–2, s. 25–36. ISSN 0006-3940.
5. GŁOWACKA, T. Słownictwo języka KABA w zakresie literatury, teatru i filmu ze szczególnym zwróceniem uwagi na stosowane określniki. *Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej* 2002, nr 1–2, s. 59–69. ISSN 0006-3940.
6. MAJCHROWSKA, B. Słownictwo nauki o języku, ze szczególnym uwzględnieniem określników po językach w słowniki KABA. *Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej* 2002, nr 1–2, s. 37–57. ISSN 0006-3940.
7. MIGDAŁEK, B. *Określniki w języku KABA stosowane po tematach z zakresu chemii*. W: *Opracowanie przedmiotowe dokumentów z zakresu nauk ścisłych, matematyczno-przyrodniczych i technicznych. Język haseł przedmiotowych KABA. Teoria, praktyka, przyszłość. Kazimierz Dolny, 20–22 września 2006 roku* [on-line]. [Warszawa] 2006. (EBIB Materiały konferencyjne nr 15). [Dostęp 04.10.2013]. Dostępny w World Wide Web: <http://www.ebib.info/publikacje/mat-konf/kaba/migdalek.php>.
8. RYGIEL, P. Określenie formy dokumentu w językach haseł przedmiotowych i rekordach bibliograficznych formatu MARC 21. *Przegląd Biblioteczny* 2004, z. 3/4, s. 223–229.

9. SADOWSKA, J. *Określniki w systemie języka haseł przedmiotowych*. Warszawa: Uniwersytet Warszawski, 1983.
10. STĘPNIAKOWA, E., TRZCIŃSKA, J. *Słownik języka haseł przedmiotowych Biblioteki Narodowej*. Warszawa: Biblioteka Narodowa, 1997. ISBN 83-7009-006-0.

Serafin, M. Zagadnienie określników formy w językach haseł przedmiotowych KABA i Biblioteki Narodowej. *Biuletyn EBIB* [on-line] 2013, nr 8 (144), *Dorobek naukowców – narzędzia rejestracji i oceny* [Dostęp 18.11.2013]. Dostępny w World Wide Web:
<http://open.ebib.pl/ojs/index.php/ebib/article/view/110>. ISSN 1507-7187.